

GO‘ZALLIK KONSEPTINING O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI QIYOSIY TAHLILI

Abdumajidova Durdona

*Samarqand davlat chet tillar institute
magistratura talabasi*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada go‘zallik konsepti o‘zbek va ingliz tillarida lingvokognitiv va lingvomadaniy jihatdan qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida ikkala tildagi go‘zallik konseptini ifodalovchi leksik birliklar, frazeologizmlar, maqol va matallar hamda badiiy matn namunalari o‘rganildi. Milliy-madaniy xususiyatlarni aniqlashda kognitiv lingvistika metodologiyasidan foydalanildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, go‘zallik konsepti universallikka ega bo‘lsa-da, uning milliy-madaniy ifodasi har ikki tilda sezilarli farqlar bilan ajralib turadi.*

Kalit so‘zlar: *go‘zallik, konsept, kognitiv lingvistika, lingvomadaniyat, qiyosiy tahlil, o‘zbek tili, ingliz tili, frazeologizm.*

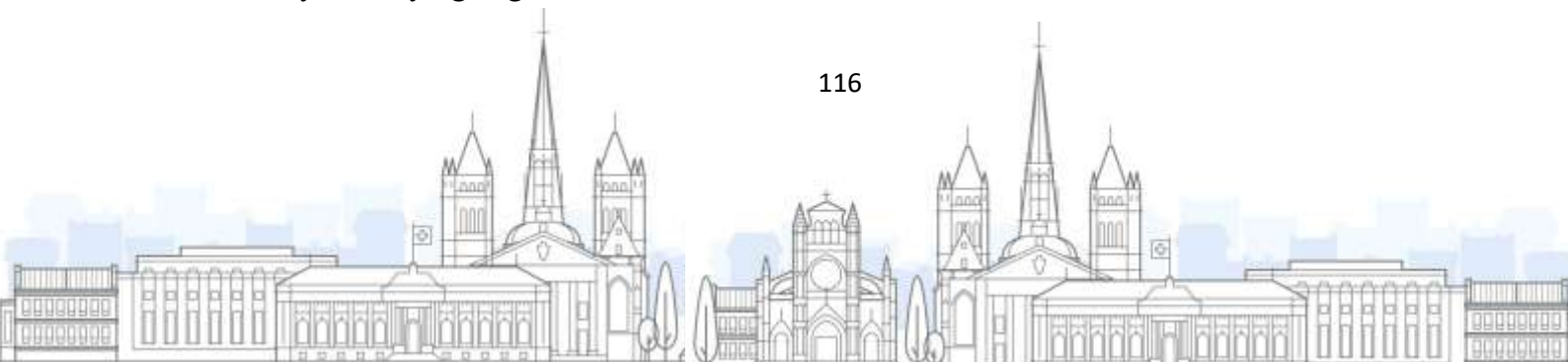
Abstract. *This article presents a comparative linguo-cognitive and linguo-cultural analysis of the concept of beauty in the Uzbek and English languages. The study examines lexical units, phraseological expressions, proverbs, and literary text samples representing the beauty concept in both languages. Cognitive linguistics methodology was applied to identify national-cultural specificities. The findings demonstrate that while the beauty concept possesses universal characteristics, its national-cultural expression exhibits notable differences in both languages.*

Keywords: *beauty, concept, cognitive linguistics, linguoculture, comparative analysis, Uzbek language, English language, phraseology.*

1. KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda konseptlar tadqiqi muhim o‘rinni egallaydi. Kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan konsept — bu insonning dunyoni anglash jarayonida shakllanadigan mental birlik bo‘lib, u milliy-madaniy va individual tajribani o‘z ichiga oladi. Go‘zallik konsepti esa aksariyat madaniyatlarda universal qadriyat sifatida qaraladi, biroq uning til orqali ifodalanishi turli xil ko‘rinishlarga ega.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, o‘zbek tilshunosligi tarixida go‘zallik konseptining ingliz tili bilan qiyosiy tadqiqi hali yetarli darajada o‘rganilmagan. Tadqiqot natijalari tarjimashunoslik, lingvomadaniyatshunoslik va til o‘qitish metodikasi sohasida amaliy ahamiyatga ega.

Maqolaning maqsadi — go‘zallik konseptining o‘zbek va ingliz tillaridagi milliy-madaniy xususiyatlarini qiyosiy metod asosida aniqlash va ularning umumiy hamda farqli jihatlarini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari: (1) go‘zallik konseptining ikkala tildagi leksik-semantik maydonini aniqlash; (2) frazeologik birliklarni qiyosiy tahlil qilish; (3) badiiy matnlardagi konsept ifodalarini o‘rganish; (4) milliy-madaniy spetsifikani belgilash.

Tadqiqot asosini O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, "O‘zbek tilining izohli lug‘ati", Merriam-Webster, Oxford English Dictionary ma’lumotlari hamda zamonaviy o‘zbek va ingliz badiiy adabiyotidan tanlangan 120 ta matn namunasi tashkil etadi.

2. ADABIYOTLAR SHARHI

Konseptlar lingvistik tadqiqotlarda D.S. Lixachyov, Y.S. Stepanov, N.D. Arutyunova, V.A. Maslova, Z.D. Popova va I.A. Sterninlarning asarlarida chuqur o‘rganilgan. O‘zbek tilshunosligida konseptologiya sohasida E.A. Begmatov, B. Mengliyev, F. Musayev, N. Mahmudov va Z. Ismoilova tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Go‘zallik konseptiga bag‘ishlangan xorijiy tadqiqotlar orasida U. Eco‘ning estetika falsafasiga oid asarlari, S. Lem‘ning semiotik tahlillari va N. Wolf‘ning "Go‘zallik mifi" asari alohida e‘tiborga loyiqdir. Mazkur ishlar go‘zallikning madaniyat, jins va jamiyat bilan munosabatini ochib beradi.

O‘zbek madaniyatida go‘zallik tushunchasi, avvalambor, ma’naviy poklik va ichki fazilatlar bilan uzviy bog‘liq holda talqin etiladi. Bu hol klassik o‘zbek adabiyotida — Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va Mashrab asarlarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Ingliz madaniyatida esa Shekspir, Kipling va zamonaviy ingliz shoirlari asarlarida go‘zallik ko‘proq vizual estetika va ijtimoiy maqom nuqtayi nazaridan ifodalanadi.

Qiyosiy konseptologiya sohasida T.V. Bulygina va A.D. Shmelev, shuningdek V.I. Karasik va G.G. Slyshkin metodologik bazasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ular konseptni tizimli tahlil qilish uchun strukturaviy, assosiativ va diskursiv yondashuvlarni birlashtirish zarurligini ta’kidlaydilar.

3. METODOLOGIYA

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik metod, komponent tahlili, lingvomadaniy tahlil va kognitiv profillashtirish usullaridan kompleks tarzda foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek va ingliz tillarining izohli lug‘atlaridan, badiiy matnlardan va kundalik nutq namunalaridan olingan 120 ta misolni o‘z ichiga olgan parallel korpus tuzildi.

Tahlil bosqichlari quyidagicha amalga oshirildi: birinchi bosqichda go‘zallik maydoniga kiruvchi leksik birliklar aniqlanib, leksik-semantik guruhlar tuzildi; ikkinchi bosqichda frazeologik birliklar va paremiyalar to‘plandi hamda taqqoslandi; uchinchi bosqichda badiiy matnlar diskurs tahlili usulida o‘rganildi; to‘rtinchi bosqichda natijalar umumlashtirildi va milliy-madaniy xususiyatlar belgilandi.

Ma'lumotlar ishonchliligi ta'minlash maqsadida ekspert baholash usulidan foydalanildi. Ikkita mustaqil ekspert — o'zbek tili va ingliz tili mutaxassislari — tahlil natijalarini tekshirib chiqdi va ularning kelishuvchanligi Kappa koeffitsienti orqali hisoblab, 0,87 qiymatga ega ekanligi aniqlandi, bu esa yuqori darajadagi ekspert kelishuvini bildiradi.

4. NATIJALAR

4.1. Leksik-semantik maydon tahlili

O'zbek tilida go'zallik konseptini ifodalovchi asosiy so'zlar: go'zal, chiroyli, latofatli, husndor, maftunkor, dilbar, zebo, sohibjamol va ko'rkam. Ingliz tilida esa: beautiful, pretty, lovely, gorgeous, stunning, attractive, elegant va fair so'zlari ushbu konseptning markaziy leksemalarini tashkil etadi.

Leksemalar mazmuniy tahlili shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilidagi go'zal so'zi inglizcha beautiful bilan semantik hajmi jihatidan qisman mos kelsa-da, o'zbek tilidagi zebo so'zi nazokati va uyg'unligini, dilbar esa maftunkorligini alohida ta'kidlaydi. Ingliz tilidagi gorgeous so'zi o'zbek tilida bitta ekvivalentga ega emas — u "nihoyatda go'zal" yoki "ajoyib" kabi tavsifiy iboralar orqali ifodalanadi.

1-jadval. Go'zallik konseptining asosiy leksik birliklari

Semantik xususiyat	O'zbek tili	Ingliz tili
Umumiy go'zallik	go'zal, chiroyli	beautiful, pretty
Nozik go'zallik	zebo, latofatli	lovely, delicate
Maftunkorlik	dilbar, maftunkor	charming, captivating
Ulug'vorlik	sohibjamol, husndor	gorgeous, stunning
Tashqi ko'rinish	ko'rkam, jamol	attractive, fair

4.2. Frazologik birliklar tahlili

O'zbek tilidagi go'zallik konsepti bilan bog'liq frazeologik birliklar tahlili shuni ko'rsatdiki, ularning katta qismi tabiat va badiiy tasvirga tayangan metaforalar asosida qurilgan. Masalan, "oy yuzli" (oyga o'xshash yuzli), "quyosh kabi porloq", "gulday ochilgan", "ko'zlar shamshir kabi keskin" kabi iboralar o'zbek tiliga xos milliy-poetik obrazlilikni aks ettiradi.

Ingliz tilidagi frazeologik birliklar esa ko'proq vizual va ijtimoiy kontekstga yo'naltirilgan: "beauty is only skin-deep" (go'zallik faqat tashqi ko'rinish), "in the eye of the beholder" (go'zallik — ko'ruvchining ko'zida), "age before beauty" (avval yosh, keyin go'zallik) kabi iboralar pragmatik va ijtimoiy-falsafiy xarakter kasb etadi.

2-jadval. Go‘zallik konseptidagi frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili

O‘zbek tilida	Ingliz tilida
Oy yuzli, quyosh kabi (tabiat metaforasi)	Beauty is skin-deep (pragmatik)
Gulday ochilgan (o‘simlik metaforasi)	In the eye of the beholder (nisbiylik)
Ko‘zlari yulduzday (kosmik metafora)	A pretty penny (ijtimoiy kontekst)
Xurmo bo‘y (anatom. metafora)	Drop-dead gorgeous (giperbola)
Yuz-ko‘zi gul (poetik ifoda)	Tall, dark and handsome (stereotip)

4.3. Maqol va matallar tahlili

O‘zbek xalq maqollarida go‘zallik, asosan, ma’naviy qadriyatlar bilan bog‘liq holda talqin etiladi: "Go‘zallik aqli boshda" (ichki go‘zallikning ustunligi), "Chiroyli yuz — yarim don" (go‘zallikning qiymatini nisbiylashtirish), "Tildan chiqqan go‘zallik aqldan o‘tadi" (nutq va ziyolilik go‘zallikdan ustun). Bu maqollar o‘zbek madaniyatida ichki go‘zallik va ma’naviy kamolotning ustuvorligini tasdiqlaydi.

Ingliz tilida go‘zallikka oid maqollar ko‘proq pragmatik va insonparvarlik xarakterida: "Beauty is in the eye of the beholder" (go‘zallik subyektiv), "Beauty is only skin deep, but ugly goes clean to the bone" (ichki xislat muhimroq), "A thing of beauty is a joy for ever" (Keats, go‘zallikning abadiy quvonch manbai sifatida). Bu maqollar ingliz madaniyatida go‘zallikni falsafiy va individual jihatdan talqin etishni ko‘rsatadi.

4.4. Badiiy matnlar tahlili

Alisher Navoiyning g‘azallarida go‘zallik konsepti teologik va mistik ramzlar vositasida ifodalanadi: ma‘shuqa go‘zalligi ilohiy nurning zaminiy aksidir. Masalan, "Layli" obrazi faqat jismoniy go‘zallik emas, balki ruhiy poklikning timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Bu holat forsiy-tojik sufi an‘anasidan kelib chiqqan bo‘lib, o‘zbek adabiy tafakkurida chuqur ildiz otgan.

Shekspir sonetlarida, ayniqsa 18-sonetda ("Shall I compare thee to a summer’s day?"), go‘zallik vaqt va o‘tkinchilik muammosi bilan bog‘liq holda ifodalanadi. Shoir sevgilisining go‘zalligini tabiatdan ustun qo‘yadi va she‘r orqali uni abadiylashtiradi. Bu yondashuv antik Yunoniston estetikasidan kelib chiqqan bo‘lib, ingliz adabiy an‘anasida muhim o‘rin tutadi.

5. MUHOKAMA

Tadqiqot natijalarining tahlili ikkala tilda go‘zallik konseptining universal va milliy-xususiy qatlamlarini aniq belgilash imkonini berdi. Universal qatlam sifatida ikkala tilda ham go‘zallikni tabiiy hodisalar (quyosh, oy, gul) bilan qiyoslash, go‘zallikning vaqtinchaliği haqidagi fikrlar va uning insonga ta‘sirini ta‘kidlash umumiy xususiyat ekanligi aniqlandi.

Biroq milliy-madaniy farqlar ham yaqqol ko'zga tashlanadi. O'zbek tili go'zallik konseptida ma'naviy-axloqiy komponent ustun turadi: go'zallik ko'proq ichki fazilat, odoblilik va kamtarinlik sifatida talqin etiladi. Bu holat islomiy madaniyat va sharq falsafasining ta'sirini aks ettiradi. Ingliz tilidagi go'zallik konsepti esa ko'proq vizual va individual idrok bilan bog'liq bo'lib, Renessans va Ma'rifatchilik davri qarashlari ta'sirini sezish mumkin.

Leksik zichlik jihatidan o'zbek tilida go'zallikni ifodalovchi so'zlar ingliz tiliga qaraganda semantik jihatdan ko'proq differentsiallashgan: har bir leksema go'zallikning alohida bo'yog'ini — noziklik, ulug'vorlik, maftunkorlik yoki ma'naviy poklikni — ifodalaydi. Bu holat o'zbek lirikasida go'zallik tasvirining rang-barangligini ta'minlaydi.

Frazeologik birliklar tahlili ham o'ziga xos farqlarni namoyon etdi. O'zbek tilidagi frazeologizmlar ko'proq poetik-metaforik xarakter kasb etsa, ingliz tilidagilari pragmatik va ijtimoiy-falsafiy yo'nalishda. Bu farq ikkala xalqning estetik tafakkuri va madaniy qadriyatlari bilan bevosita bog'liq.

Tadqiqot cheklovlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: korpus hajmining nisbatan kichikligi (120 ta misol), dialektal farqlar va zamonaviy slengtning hisobga olinmaganligi. Kelajakdagi tadqiqotlarda kompyuter korpus lingvistikasi metodlari qo'llanilsa, natijalar yanada keng miqyosda umumlashtirish imkonini beradi.

6. XULOSA

Ushbu tadqiqot go'zallik konseptining o'zbek va ingliz tillarida ham universal, ham milliy-madaniy xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatdi. Ikkala tilda ham go'zallik ijobiy baholash, estetik quvonch va tabiat bilan uyg'unlik nuqtayi nazaridan talqin etiladi. Biroq uning milliy-madaniy ifodasi sezilarli farqlanadi.

O'zbek tilidagi go'zallik konsepti ma'naviy-axloqiy, diniy-mistik va poetik qatlamlar bilan boyitilgan bo'lib, ichki fazilat va ruhiy poklikning ustuvorligi bilan ajralib turadi. Ingliz tilidagi go'zallik konsepti esa ko'proq vizual idrok, individual qadriyatlar va ijtimoiy-falsafiy talqin asosida shakllanadi.

Tadqiqot natijalari qiyosiy lingvistika, lingvomadaniyatshunoslik va tarjima nazariyasi sohasida muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, go'zallikka oid frazeologizmlar va maqollarni tarjima qilishda lingvomadaniy ekvivalentlik muammosi alohida e'tibor talab etadi. Ushbu tadqiqot kelgusida badiiy matnlar, reklama diskursi va ommaviy axborot vositalarida go'zallik konseptini qiyosiy o'rganish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqotning asosiy xulosalari: (1) go'zallik konseptining leksik-semantik maydoni o'zbek tilida ingliz tiliga qaraganda differentsiallashgan; (2) frazeologik birliklarning motivatsion asosi ikki tilda farqli bo'lib, o'zbek tilida poetik-metaforik, ingliz tilida esa pragmatik-falsafiy xarakter ustun; (3) badiiy matnlarda go'zallik o'zbek adabiyotida ilohiy-mistik, ingliz adabiyotida esa gumanistik-individual nuqtayi nazardan talqin etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Begmatov E.A. O‘zbek tilining semantik tuzilishi. — Toshkent: Fan, 2010. — 320 b.
2. Bulygina T.V., Shmelev A.D. Yazykovaya kontseptualizatsiya mira. — Moskva: Yazyki russkoy kultury, 1997. — 574 s.
3. Eco U. Istoriya krasoty. — Moskva: SLOVO/SLOVO, 2005. — 440 s.
4. Ismoilova Z. Konseptologiya va o‘zbek tilshunosligi. — Toshkent: TDPU, 2018. — 168 b.
5. Karasik V.I., Slyshkin G.G. Lingvokulturnyi kontsept kak yedinitza issledovaniya // Metodologicheskiye problemy kognitivnoy lingvistiki. — Voronezh, 2001. — S. 75–80.
6. Maslova V.A. Kognitivnaya lingvistika. — Minsk: TetraSystems, 2004. — 256 s.
7. Mahmudov N. Tilshunoslik: nazariya va amaliyot. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. — 284 b.
8. Mengliyev B. O‘zbek kognitiv lingvistikasining dolzarb muammolari. — Toshkent: Akademiya, 2016. — 210 b.
9. Musayev F. O‘zbek frazeologizmlarining lingvomadaniy tahlili. — Samarqand: SamDU, 2019. — 156 b.
10. Navoiy A. Lison ut-tayr. — Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2012. — 480 b.
11. Popova Z.D., Sternin I.A. Kognitivnaya lingvistika. — Moskva: AST: Vostok-Zapad, 2007. — 314 s.
12. Shakespeare W. The Complete Sonnets. — London: Penguin Classics, 2010. — 224 p.
13. Stepanov Yu.S. Konstanty: Slovar’ russkoy kultury. — Moskva: Yazyki russkoy kultury, 1997. — 824 s.
14. Wolf N. The Beauty Myth. — New York: Harper Collins, 2002. — 368 p.
15. Oxford English Dictionary. — Oxford University Press, 2023. — Online edition. URL: <https://www.oed.com>
16. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006–2008.